

Seksueel kindermisbruik en machtsmisbruik binnen de kerk

Giovanni Timmermans

In 1981 beleefde Los Angeles een primeur want in dat jaar pleitte een katholieke priester voor het eerst schuldig aan seksueel misbruik van minderjarigen. Het was uiteraard niet de eerste keer dat er sprake was van misbruik, maar het was wel voor het eerst dat een priester schuld bekende. En deze primeur bleek helaas slechts het eerste teken te zijn van enorme stormen die de kerk op haar grondvesten zouden doen schudden. Het bleek een wereldbreed fenomeen te zijn dat zich uitstrekte van Canada, Australië, Nieuw-Zeeland, Ierland, Groot-Brittannië, Oostenrijk, Polen, Duitsland, Frankrijk, Italië tot Nederland en België. Het lijkt wel of geen land gespaard bleef en blijft. Ook bleek kindermisbruik geen monopolie van louter en alleen geestelijken te zijn maar strekt het zich uit over meerdere beroepsgroepen. Iets wat bovendien duidelijk werd, was dat men in alle geledingen van de samenleving de omvang en de ernst van het probleem schromelijk onderschat had en dat veel zaken in de loop der jaren in de doofpot verdwenen waren. Daardoor werden slachtoffers ondersteuning en begrip onthouden, werden daders ongemoeid gelaten en werd veel extra leed toegevoegd aan mensen die door deze misdaden al zwaar geraakt waren. De ontkenning door anderen was soms bijna erger dan het oorspronkelijke misdrijf. Uiteindelijk kan het dan zelfs gebeuren dat het slachtoffer, dat de ontkenning van anderen ondergaan heeft, zichzelf als een leugenaar gaat beschouwen; het slachtoffer begint dan te twijfelen aan zijn eigen ervaringen. Zeker omdat het misbruik vaak zo onopvallend en onschuldig startte. Het begon namelijk vaak met wat stoeien – onschuldig in de ogen van het nietsvermoedende slachtoffer, maar vaak wel doelgericht in de ogen van de dader – dat vervolgens overging in het overschrijden van grenzen. Dat werd vaak door de kinderen in eerste instantie niet zo aanvoeld omdat ze dat helemaal niet hadden verwacht in de relatie met de dader, die vaak tot de kring van de vertrouwenspersonen van de familie behoorde. Daders susten hun geweten vaak met ‘het is als een vorm van vriendschap en genegenheid bedoeld’. En het kind deed vervolgens wat van hem of haar verwacht werd uit afhankelijkheid en angst. Daarnaast kwam dan de schaamte opzetten, die gevoed werd door de gedachte dat het kind zelf wel iets fout gedaan zou moeten hebben. Al met al zat men vanaf dat moment dan gevangen in het web van het misbruik.

Uit het landelijk Nederlands onderzoek ‘Laveren tussen autonomie en loyaliteit’ (2012) blijkt dat ruim 15% van de vrouwen voor het zestiende levensjaar een negatieve seksuele ervaring heeft meegemaakt met een familielid. Iets meer dan de helft van deze slachtoffers is ernstig misbruikt: er was sprake van herhaalde (pogingen tot) verkrachting, er werden andere ingrijpende seksuele handelingen afgedwongen of er waren verschillende daders. In een derde

van de gevallen betrof het een eenmalige gebeurtenis, bij een derde deel ging het echter om meer dan vijf keer en bij het resterende deel om veelvoorkomende gebeurtenissen over een lange periode. De daders waren voornamelijk vaders, oudere broers en ooms. Eén procent van de (mede)plegers was vrouw. Daarnaast blijkt dat 24% van de vrouwen in hun jeugd geconfronteerd is met (meestal eenmalig) seksueel misbruik door iemand die niet tot de familiekring behoorde: een oudere jongen, een onderwijzer, een priester, een buurman, de vader van een vriendinnetje, een volwassen vriend van het gezin of een onbekende man. Als we de gebeurtenissen binnen en buiten de kring van verwanten combineren, blijkt dat bijna 40% van de vrouwen voor het zestiende jaar een of meer ervaringen met seksueel misbruik heeft gehad. Dat zijn natuurlijk schrikbarende cijfers. De meest voorkomende leeftijd waarop misbruik vaak voorkomt, ligt tussen 8 en 12 jaar. Helaas is in Nederland naar seksueel misbruik van jongens nog geen landelijk onderzoek verricht. Buitenlandse studies tonen aan dat 3 tot 9% van de jongens misbruikervaringen kent, meestal gepleegd door mannen buiten de kring van familieleden, en dat blijken dan vaak leraren of priesters te zijn. Het aantal misbruikzaken dat het Openbaar Ministerie in Nederland behandelt, is de laatste jaren redelijk stabiel: het gaat om ongeveer 2.050 tot 2.350 zaken per jaar; terwijl het aantal zaken waarin de rechter uiteindelijk een beslissing nam, van 1997 tot en met 1999 schommelde tussen 500 en 550 per jaar voor meerderjarige verdachten en circa 135 per jaar voor minderjarige verdachten. Hier valt dus de laatste jaren een enorme toename te constateren, vergeleken met de periode 1997-1999, die wellicht veroorzaakt wordt door het feit dat men tegenwoordig gemakkelijker misbruik durft aan te geven.

Een relatief onbekend gebied van misbruik was tot ongeveer een decennium geleden het seksueel misbruik dat in de kerken plaatsvond. Daar kwam eind 2011 verandering in toen in Nederland een rapport (Deetman, 2011) gepubliceerd werd over het misbruik in de katholieke kerk en in 2012 in België van de hand van de kinder- en jeugdpsychiater Karel Pyck het boek *Kindermisbruik & macht* verscheen. Karel Pyck was eveneens hoogleraar aan de KU Leuven en in 1987 medeoprichter van het Leuvense vertrouwensartscentrum Kind en Gezin in Nood.

België

In België werd vanaf begin 2010 duidelijk dat er op grotere schaal van seksueel misbruik sprake was dan tot dan toe gedacht werd. De doorbraak was de aanklacht tegen de Brugse bisschop Vangheluwe. De onbetwiste klokkenluider van het seksueel misbruik in Vlaanderen was de pastoor van Buizingen, Rik Devillé. Hij was in 1992 de medeoprichter van de Vlaamse Werkgroep Mensenrechten in de Kerk. In het boek van Pyck heeft hij het voorwoord geschreven. Bij de mede door hem opgerichte werkgroep, waarin ook kerkjuristen en theologen zaten, kwamen de eerste meldingen binnen van seksueel misbruik 'in pastorale relaties' in Vlaanderen. In 1999 stuurde deze werkgroep een lijst aan de Belgische bisschoppenconferentie met aanklachten tegen 87 priesters¹, waarop echter geen reactie volgde. De reactie, of liever het gebrek daaraan, bleek de stijl van de kerkelijke autoriteiten te zijn: er werd niet gereageerd, er werd getwijfeld aan het waarheidsgehalte of er werd glashard ontkend zonder ook maar enige vorm van onderzoek. Een opvallende reactie is de verbinding die sommige theologen uit de Vaticaanse clerus probeerden te leggen tussen pedofilie en

homofilie. Volgens de Vaticaanse woordvoerder Federico Lombardi (Pyck, 2012) zouden hun statistieken aangeven dat 60% van de bestudeerde gevallen van kindermisbruik begaan werd door homoseksuele priesters. Volgens hen was er geen plaats in de kerk voor homoseksuele priesters en die waren er dan ook niet (volgens hen). Ergo: er kon dus ook geen sprake zijn van een pedofiele problematiek binnen de kerk.

In 2000 installeerden de Belgische bisschoppen een onderzoekscommissie, de Commissie-Halsberghe, maar de voorzitter naar wie de commissie vernoemd was, gaf in 2009 gedisillusioneerd haar voorzittersrol op vanwege de geringe steun die zij van de bisschoppen ontving (zij stuitte voortdurend op een muur van onwil en op brieven kwamen gewoonweg geen antwoorden). De in 2010 ingestelde Commissie-Adriaenssens had meer succes, maar ook deze commissie kwam al na korte tijd aan haar einde. Toch was ze in staat om in haar korte bestaan vele casussen te behandelen en een rapport (Adriaenssens, 2010) te produceren waar men niet omheen kon. Tot zover de vorderingen in België.

Nederland

In Nederland was het niet veel beter gesteld met de ontvankelijkheid en openheid ten opzichte van de problematiek betreffende het misbruik in de kerk. Net als in België stelden de Nederlandse bisschoppen in het begin van 2010 in Nederland een onafhankelijke onderzoekscommissie in, de Commissie-Deetman. Deze commissie werd ingesteld nadat op 26 februari 2010 de Nederlandse salesianen beschuldigd werden van jarenlang seksueel misbruik. De Commissie-Deetman hanteerde in haar onderzoek de volgende – strikte – definitie van seksueel misbruik:

“Onder seksueel misbruik wordt verstaan: seksuele contacten van vertegenwoordigers van de Rooms-katholieke Kerkprovincie – geestelijken, religieuzen, pastoraal werkers met een Kerkelijk dienstverband, leken en vrijwilligers werkzaam voor de Kerk –, met een kind of jongere onder de achttien jaar, toevertrouwd aan de verantwoordelijkheid van genoemde vertegenwoordigers, zonder dat deze, als gevolg van lichamelijk of relationeel overwicht, emotionele druk, drang of geweld, het gevoel heeft (gehad) de seksuele contacten te kunnen weigeren.

Onder relationeel overwicht wordt een ongelijke machtsverhouding (volwassene-minderjarige, leerkracht-leerling, leiding-jeugd lid e.d.) verstaan.

Onder seksuele contacten wordt verstaan: alle daadwerkelijke seksuele aanrakingen, van het aanraken of doen aanraken van borsten en genitaliën, kussen met seksuele bedoelingen tot en met geslachtsgemeenschap (vaginaal, oraal of rectaal), of het binnendringen van vagina of rectum met voorwerpen of vingers.”

(Bron: Deetman, 2011)

De Commissie-Deetman deed op 15 december 2011 haar eindrapport uitkomen, waaruit bleek dat er tussen 1945 en 1981 waarschijnlijk sprake was geweest van circa 10.000 tot 20.000 minderjarigen (in katholieke internaten, kostscholen en weeshuizen) die in Nederland seksueel misbruikt werden door katholieke geestelijken. De commissie kon 800 daders identificeren, van wie er 105 nog in leven waren. Triest was de constatering van

de Commissie-Deetman dat “ordes, congregaties en bisdommen wisten van het gebruik, maar geen aandacht hadden voor de slachtoffers” en dat “bisdommen en ordes weet hadden van seksueel misbruik binnen de Katholieke Kerk maar het hen niet lukte om daar adequaat tegen op te treden”. Opvallend was ook dat Deetman voor het eerst het woord ‘noodseksualiteit’ gebruikte: “(...) dat er allicht geen direct verband is tussen celibaat en misbruik, maar dat er in een aantal gevallen toch sprake is geweest van noodseksualiteit. Het verplichte celibaat maakt priesters kwetsbaar voor grensoverschrijdend gedrag” (Deetman, 2011). Ook de theoloog Hans Küng, al jaren een pleitbezorger voor het afschaffen van het verplichte celibaat, gaf in een opiniestuk (NRC, 12 maart 2010) als zijn mening aan dat het verplichte celibaat debet was aan het seksueel misbruik van kinderen door geestelijken. Daarbij wordt overigens wel vergeten dat priesters of religieuzen veel vaker vanuit het celibaat hun toevlucht zoeken tot verborgen homoseksueel of heteroseksueel gedrag; minder dan 1% van alle priesters en religieuzen gaat uit nood over op kindermisbruik. De Commissie-Deetman was dus, in tegenstelling tot België, wel in staat haar werk af te ronden middels een omvangrijk rapport dat niet door de kerk ontkend werd, zoals in België gebeurde met het rapport van de Commissie-Halsberghe. Sinds de publicatie zijn al veel slachtoffers in Nederland financieel gecompenseerd (in zoverre dat uiteraard mogelijk is) en staat het onderwerp ook prominent in de belangstelling.

Ook al is het grootschalige onderzoek van Deetman redelijk baanbrekend te noemen in het Nederlandse taalgebied, het was zeker niet het eerste omvangrijke rapport. In 2009 verscheen namelijk in Ierland al het Ryan Report door de Commission to Inquire into Child Abuse (Ryan, 2009) over de omvang van kindermisbruik in de jaren 1936-2009 (dat ging over ongeveer 1.500 aanklachten). Zichtbaar is dat het seksueel kindermisbruik in de loop der eeuwen diep verankerd is geraakt in de kerk, maar toch mag daarbij niet vergeten worden dat er buiten de kerken ook vaak sprake is van kindermisbruik in vele vormen. Daarbij valt onder andere te denken aan Marc Dutroux, Michel Fourniret, maar ook meer recentelijk de onthutsende situaties rondom Robert M. in Nederland en Jimmy Saville in het Verenigd Koninkrijk. Zo hebben de onthullingen rondom Jimmy Saville een enorme stroom van aanhoudingen tot gevolg gehad in de Engelse entertainmentindustrie. De een na de andere artiest werd aangehouden voor misdaden met betrekking tot vooral minderjarige meisjes gepleegd in de jaren zeventig en tachtig van de vorige eeuw. Al met al is vooral de laatste tien jaar helder geworden dat er van veel meer misbruik sprake is dan men tot dan toe gedacht had. Dat heeft tot gevolg dat steeds meer zaken opdoemen omdat slachtoffers hun schaamte verliezen en tot aangifte overgaan.

Kindermisbruik en macht

Karel Pyck (2012) besteedt in zijn boek *Kindermisbruik & macht* aandacht aan de verklaringen die aan de grondslag van al deze situaties kunnen liggen. Bij het bespreken van wetenschappelijke verklaringen voor pedofilie vliegt hij echter mijns inziens af en toe uit de bocht. Hij geeft overigens wel aan dat er op het gebied van seksueel misbruik in de kerk eigenlijk nog geen wetenschappelijk onderzoek gedaan is. In het beste geval wordt er verwezen naar de omvang van het probleem. Voor een wetenschappelijke analyse van het nu beschikbare

materiaal over kerkelijk misbruik is het wachten op studies die het aangeboden materiaal ook kunnen ordenen, doorgronden en situeren. Wel zijn die analyses er voor het seksueel misbruik in de veel bredere betekenis van het woord. De DSM-IV schrijft over pedofilie als een van de parafilieën, waarbij het object van de seksuele fantasie of het seksuele gedrag afwijkt van de norm. Op zich is dat nog juist, maar als Pyck vervolgens in hoofdstuk 4 in een subparagraaf met de titel ‘Hoe wordt men pedofiel?’ de Amerikaanse socioloog Finkelhor aanhaalt, komt hij mijns inziens tot merkwaardige ontstaansoorzaken, waarbij hij in ieder geval de mogelijkheid dat pedofilie aangeboren kan zijn, voor het gemak maar overslaat. Het is simpelweg nog niet duidelijk wat de oorzaak is van pedofilie en in het boek van Pyck wordt te veel gesuggereerd dat dat wel bekend is. Mogelijke verklaringswijzen zijn echter nog speculatief en het vergt nog veel onderzoek voordat hier meer duidelijkheid over geschapen kan worden.

Vervolgens komen in hetzelfde hoofdstuk thema's als taboes, believers versus non-believers, subjectieve versus objectieve werkelijkheid, trauma's en pathologische verdraaiingen en pseudoherinneringen, satanisch misbruik en kinderseksnetwerken aan de orde. De behandeling en bespreking van deze thema's snijden veel meer hout dan het stuk over de verklaringen voor het ontstaan van pedofilie.

Tot slot bespreekt de auteur in hoofdstuk 5 het ‘backlash’-fenomeen. Eigenlijk is ‘backlash’ een begrip uit de mechanica. Volgens *The American Dictionary of the English Language* (2000) betekent het in eerste instantie een plotselinge en krachtige negatieve terugslag, een tegengestelde reactie op een eerdere actie. Dat zien we bijvoorbeeld optreden als de tanden van een raderwerk niet perfect in elkaar passen. Een nog duidelijker voorbeeld van een backlash is de terugslag van een wapen. Om dat tegen te gaan, staan kanonnen bijvoorbeeld vaak op korte rails. In de sociologie wordt met die term vaak bedoeld op een terugslag of een felle reactie op ongewenste vernieuwingen, ontwikkelingen of onthullingen die als een bedreiging voor de samenleving ervaren worden. In relatie tot kindermisbruik werd in 1994 voor het eerst door John Meyers deze term gebezigd. In zijn boek (Meyers, 1994) is de stap voorwaarts de vooruitgang die de voorbije decennia in de strijd tegen kindermishandeling en seksueel misbruik geboekt werd en dat riep de negatieve reactie, de backlash op. Het fenomeen wordt hier gebruikt als methode van daders van seksueel misbruik om hun slachtoffers zo veel mogelijk het zwijgen op te leggen. De dader gebruikt daarbij allerlei strategieën om het slachtoffer en degenen die het slachtoffer ondersteunen, in diskrediet te brengen. Dat gebeurt door middel van pesterijen en intimidatie, door het verspreiden van geruchten, het dreigen met sancties, het professioneel en sociaal isoleren en het op een dwaalspoor brengen van de onderzoekers.

Het boek van Pyck is een helder maar bovenal pijnlijk relaas. Elk verhaal dat aangehaald wordt, is schrijnend. En achter elk verhaal staan een of meerdere slachtoffers die vaak jarenlang niet begrepen en verguisd zijn. Hun levens zijn getekend of in de ernstigste gevallen verwoest. Jarenlang hebben zij de effecten gevoeld van wat hun is aangedaan. Weliswaar lijkt er nu een kentering gaande te zijn en worden hun verhalen eindelijk geloofd, maar dan nog kan het hun aangedane leed hierdoor hooguit enigszins verzacht worden. Wegnemen is onmogelijk en ook financiële compensaties zijn uiteraard geen echte compensaties. Verdriet en

leed zijn niet in geld uit te drukken. Ook al gaat de rooms-katholieke kerk steeds meer over tot het vragen van vergeving aan de slachtoffers, dan nog kan zij alleen in de praktijk laten zien dat er in de kerk geen plaats is voor deze daders, hetzij alleen als de zondaars die vergeving behoeven. De nieuwe wetgeving die paus Franciscus per 1 september 2013 per decreet, ‘motu proprio’ van 11 juli 2013 ingesteld heeft (‘On the jurisdiction of judicial authorities of Vatican City State in criminal matters’), is daarbij een zeer welkome stap in de goede richting. Een ‘motu proprio’ is een pauselijke brief (apostolisch schrijven) op persoonlijk initiatief van de paus, zonder formele afstemming met de kardinalen en de curie, in zijn eigen handschrift; het heeft de vorm van een decreet met persoonlijke ondertekening en datering door de paus. Door de vernieuwingen in dit decreet afgekondigd, wordt het strafrecht van het Vaticaan in overeenstemming gebracht met de internationale verdragen. Tot nu toe gold namelijk in het Vaticaan nog het sterk verouderde strafrechtstelsel uit 1889. Hierdoor wordt het nu mogelijk misbruik binnen de kerk veel krachtiger en sneller aan te pakken. Paus Franciscus laat hierbij zien dat het misbruik en de reactie van de kerk daarop tot nu toe hem aan het hart gaan.

Uit het boek van Karel Pyck blijkt ook zeer duidelijk hoe het kindermisbruikers moeite kost om hun misbruik onder ogen te zien, hoe ze hun slachtoffers proberen te hersenspoelen zodat die denken dat het misbruik hen niet schaadt, dat het eigenlijk goed voor hen is. De waarde van dit boek is dat het op een duidelijke en veelomvattende wijze de machtsuitoefening die tot seksueel misbruik kan leiden, in kaart probeert te brengen. Preventie van misbruik kan alleen dan succesvol plaatsvinden als we onze ogen daadwerkelijk openen en als we inzicht krijgen in alle vertakkingen en vermommingen die het misbruik kan aannemen.

In tegenstelling tot de meer wetenschappelijke rapportagestijl die de Commissie-Deetman gehanteerd heeft, is het taalgebruik van Karel Pyck doorspekt met ‘spreektaal’. Pyck blijft bij de beschrijvingen hiervan altijd de heldere verteller en vervalt nooit in onbegrijpelijk taalgebruik. En dat maakt het boek prettig leesbaar, ondanks de zwaarte van de materie. De auteur schroomt ook niet om zijn eigen mening te laten doorklinken in wat hij schrijft. Hij schrijft dus niet als een doorwrochte, afstandelijke wetenschapper maar eerder als een bevlogen, betrokken man. Dat wil niet zeggen dat het zomaar een manifest of leesboek is; het hele boek is kundig opgebouwd vanuit een enorme hoeveelheid kennismateriaal. Bijna elk incident van seksueel misbruik dat plaatsgevonden heeft waar ook ter wereld, komt op een of andere manier aan bod, waarbij niet alleen de feiten aangedragen worden maar ook de gevolgen na de incidenten voor de daders (of het gebrek aan gevolgen). Het is bijna alsof hij alle misbruikers is blijven volgen op hun levenspad. In die zin heeft het boek iets encyclopedisch en maakt het goed zichtbaar hoe misbruik in de kerk ontstaan is, ooglukkig toegestaan is om vervolgens steeds maar weer gladgestreken te worden zodat de kerk niet zichtbaar zou moeten toegeven dat er onder haar dienaars helaas een aantal minder perfecte dienaren verscholen zit. Na het lezen van het boek van Pyck, het Ryan Report, het rapport van de Commissie-Adriaenssens en beide rapporten van de Commissie-Deetman kun je niet anders dan bewogen zijn door het onrecht dat al die jaren heeft kunnen bestaan. Het is dan ook een taak van zowel leken als professionals om hieruit lessen te trekken en de slachtoffers bij te staan in het verwerken van de opgelopen trauma’s.

Noot

1. Overigens betroffen de 87 aanklachten alleen minderjarigen. In totaal waren er ruim 300 klachten, maar ongeveer 220 betroffen volwassen hetero- en homoseksuele relaties waarbij wel sprake was van machtsmisbruik maar omdat het volwassenen betrof, zijn die niet strafbaar.

Literatuur

- Adriaenssens, P. (2010). Eindverslag van de Commissie voor de behandeling van klachten wegens seksueel misbruik in een paradoxale relatie. www.Kerknet.be.
- American Heritage Dictionary Editions (2000). *American Dictionary of the English Language* (4th Ed.). Orlando: Houghton Mifflin Harcourt.
- Deetman, W. (2011). *Seksueel misbruik van minderjarigen in de Rooms-Katholieke Kerk. Rapport Commissie Onderzoek naar Seksueel Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*. Amsterdam: Balans.
- Deetman, W. (2013). *Seksueel misbruik van en geweld tegen meisjes in de Rooms-Katholieke Kerk. Rapport Commissie Onderzoek naar Seksueel Misbruik in de Rooms-Katholieke Kerk*. Amsterdam: Balans.
- Küng, H. (2010). *Oorzaak van misbruik in celibaat*. Opiniestuk. NRC van 12 maart 2010.
- Meyers, J.E.B. (Ed.) (1994). *The backlash: Child protection under fire*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Paus Franciscus (2013). *On the jurisdiction of judicial authorities of Vatican City State in criminal matters*. www.vatican.va.
- Pyck, K. (2012). *Kindermisbruik & macht*. Berchem: EPO.
- Rutgerstichting. (2012). *Laveren tussen autonomie en loyaliteit*. Utrecht: Rutgers WPF.
- Ryan, S. (2009). *Final report of the Commission to Inquire into Child Abuse*. www.childabusecommission.com.

Personalia

Giovanni Timmermans heeft medicijnen, klinische psychologie, filosofie, theologie en rechten gestudeerd in Nijmegen, Oxford, Cambridge en Parijs. Na een behandelcarrière is hij tegenwoordig actief als manager, bestuurder, onderzoeker en docent, zowel in Nederland als in het Verenigd Koninkrijk. E-mail: jmhptimmermans@telfort.nl.